

عنوان اثر: نظریه‌های جامعه‌شناسی
مؤلف / مترجم: غلام‌عباس توسلی
ناشر / سال نشر: سمت / ۱۳۸۲ / چاپ نهم

معرفی، نقد و بررسی

کتاب نظریه‌های جامعه‌شناسی نوشته دکتر توسلی، شاید مهم‌ترین و مشهورترین کتاب ایشان است که تاکنون بارها تجدید چاپ شده است و بدون شک مورد استفاده بسیاری از استادان و دانشجویان در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی‌ارشد قرار گرفته است. همچنین این اثر سال‌ها به عنوان منبع اصلی سؤال نظریه‌های جامعه‌شناسی در آزمون کارشناسی‌ارشد بوده که این امر خود بر شهرت و میزان استفاده از کتاب افزوده است. این اثر با رویکردی آموزشی، تألیف و نگارش یافته است و سازمان سمت به عنوان مرجع اصلی درس «نظریه‌های جامعه‌شناسی» معرفی و منتشر کرده است، به طوری که ظاهراً تاکنون بدیل هم‌تراز یا برتر از آن برای این کتاب از سوی سازمان مزبور به بازار عرضه نشده است.

کتاب از ۹ فصل تشکیل شده است: در سه فصل نخست، تعاریف، مفاهیم و نظریه‌های زیربنایی جامعه‌شناسی، مانند مثبت‌گرایی و تطورگرایی به تفصیل آمده است. از فصل چهارم به بعد، نظریه‌های شناخته‌شده‌ای همچون: کارکردگرایی و ساخت‌گرایی مورد بحث و بررسی شده و در چهار فصل دیگر، دیدگاه‌ها و گرایش‌های جدیدی مانند: کنش متقابل نمادی، پدیدارشناسی، مبادله و روش‌شناسی مردمی تشریح شده است.

هر فصل کتاب به چند بخش عمده تقسیم شده است: در بخش اول، مفاهیم، نظریه‌ها و اصول هر مکتب و در بخش‌های دیگر، معرفی آثار و آرای صاحب‌نظران بنام مکتب

۱۳۴ نقدنامه علوم اجتماعی

مطرح شده است. در پایان هر فصل، مفاهیم کلیدی، پرسش‌ها، یادداشت‌ها و فهرست منابع و مأخذ ارائه شده است.

سایر آثار مشابه:

نظریه‌های جامعه‌شناسی	حسین ادیبی و عبدالمعبود انصاری
نظریه جامعه‌شناسی - اصول و مبانی کلاسیک	دیوید اشلی و همکاران/سیدعلی اکبر میرمهدی حسینی
نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر	جورج ریتزر/محسن ثلاثی
ساخت نظریه جامعه‌شناختی	جانانان اچ ترنر/عبدالعلی لهسایی
زاده	
نظریه‌های بنیادی جامعه‌شناختی	لوئیس کوزر و برنارد روزنبرگ/فرهنگ ارشاد

بررسی شکلی

ظاهر متن در وهله نخست، روان و تا حدی رسا است اما، در اصل، در بیشتر موارد، چنین نیست و خواننده ناچار است با قطعاتی از مطالب و عبارات گام به گام در چالش، سخت درگیر شود و اغلب در فهم مطالب و مقصود نویسنده ناموفق باشد. مانند مطالب صفحه ۲۲۵ پاراگراف دوم و سوم: طرح بحث ضرورت‌های کارکردی با مجادلات انتقادی مربوط به آن مخلوط شده است. بهتر بود ابتدا اصل بحث مطرح می‌شد، سپس نظریه‌ها و بررسی انتقادی و ترکیبی صورت می‌گرفت. در این جا مشخص نیست چه قسمت از متن، عبارات نویسنده و کدام قسمت، عبارات مالینفسکی است. از این نوع موارد در کتاب بسیار است.

تقریباً سعی شده است علائم ویرایشی رعایت شود، اما گاهی فاصله بین کلمات رعایت نشده است. در برخی موارد، علائم زیرنویس در متن به جای اینکه بالای کلمات قرار بگیرد، هم‌ردیف با کلمات است، مانند صفحه ۲۲۴ علامت * در پاراگراف دوم سطر هفتم. شماره‌هایی که مربوط به یادداشت‌های فصل هستند نیز اگر بالاتر از سطر باشد، به تشخیص آن کمک می‌کند.

۱۳۵ نظریه‌های جامعه‌شناسی

به لحاظ حروف‌نگاری از فونت و سایز معمولی استفاده شده است. تناسب میان تیرها، متن و زیرنویس رعایت شده است. به لحاظ صحافی، معمولی و طرح جلد، طرح ثابت سازمان سمت می‌باشد که بهتر بود طراحی انتخاب می‌شد که بیانگر موضوع کتاب باشد.

حجم اثر برای درس ۳ واحدی «نظریه‌های جامعه‌شناسی (۲)» در دوره کارشناسی زیاد است و استاد درس، به ندرت ممکن است بتواند همه فصول آن را تدریس کند. مگر آنکه تدریس مبتنی بر پیش مطالعه دانشجویان، فشرده‌سازی مطالب و احیاناً خلاصه‌ای مکتوب و رساتر از کتاب باشد که در آن صورت نیز این کتاب به طور کامل تدریس نشده است. بگذریم از اینکه باید مطالبی بیش از آنچه در این کتاب آمده به لحاظ موضوعی برای دانشجویان تدریس شود.

تفاوت کتاب در چاپ اول با چاپ نهم در واژه‌نامه است. به این معنی که لغات غیرانگلیسی از واژه‌نامه حذف شده و به همین دلیل تعداد صفحات از ۴۸۱ به ۴۷۶ تقلیل یافته است. به علاوه، برخی از اغلاط چاپی نیز در چاپ نهم اصلاح شده‌اند، مثلاً در فهرست چاپ اول کتاب عنوان فصل ششم کنش متقابل نهادی بوده که در چاپ نهم به کنش متقابل نمادی تغییر یافته است. برخی از اغلاط ویرایشی باقی مانده‌اند که از نظر ویراستار، سازمان سمت و نویسنده پوشیده مانده است. مانند صفحه ۲۲۱ سطر چهارم بعد از کلمه نظام اجتماعی؛ صفحه ۲۲۴ سطر اول بعد از تیر «نیاز افراد و نیاز نظام» بعد از کلمه کارکردی «» لازم دارد. صفحه ۲۲۵ سطر چهارم به جای «» از «» استفاده شده است.

بررسی محتوایی

اصطلاحات و مفاهیم تخصصی نظریه‌ها و مکاتب جامعه‌شناختی مختلف در حد نسبتاً زیاد و بسیار خوب، درست و در جای صحیح به کار رفته‌اند. اگر چه در مواردی که انتظار می‌رفته است مثال یا توضیحات بیشتری وجود داشته باشد یا میان آراء و دیدگاه‌های نقل شده داوری و جمع‌بندی مؤلف به طور راهگشا و روشن ارائه شود، کاستی‌هایی را مشاهده می‌کنیم. مانند: بحث مفروضات مسلم و زمینه‌ای، تعریف نظریه، مفهوم ساخت (صفحات ۲۲ تا ۳۳) و

از نمونه‌های کاربرد روشنگرانه و بجا در مفاهیم می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: پوزیتیو، کارکرد و انواع آن، تطور، تفاوت گذاشتن بین تطور و تحول از یک سو و تغییر و دگرگونی از سوی دیگر، در فصل سوم. مفهوم تعلیق و تقلیل پدیدارشناسانه در فصل هفتم و مفاهیم مرتبط با کارکرد در فصل پنجم.

در خصوص معادل اصطلاحات تخصصی چه در متن کتاب و چه در واژه‌نامه انتهای مطمئناً موارد معادل‌سازی صحیح، آشنا و مانوس و به‌کارگیری معادل‌های متعارف و صحیح وجه غالب و اکثری دارد. در عین حال، مواردی از معادل‌ها به چشم می‌خورد که می‌توانند معادل‌های متعارف یا برخی اصطلاحات تکمیل شده و در مواردی به صورت بهتر جایگزین شوند. مانند *conformity* به معنای هم‌نواپی که انطباق یا سازگاری ترجمه شده؛ *Functional prerequisites* به معنای پیش‌نیازهای کارکردی که در لوازم کارکردی آمده؛ *profane* به معنای غیرمقدس که ناسوتی گفته شده است؛ *sacred* به معنای مقدس، نه لاهوتی و *stigma* معادل داغ ننگ که بدنامی ترجمه شده است و ...

این کتاب در اصل با رویکرد آموزشی و کتاب درسی نگاشته شده است و از کتاب‌های اولیه، مشهور و پرکاربرد سازمان سمت در رشته جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی به شمار می‌آید. از برخی تمهیدات آموزشی برای تفهیم مطالب یا تکرار و تقویت آنها به شرح زیر استفاده شده است: تا حدودی از طرح بحث‌های مقدماتی، مقایسه نظریه و دیدگاه‌ها، در برخی فصول جمع‌بندی، خلاصه و بیان انتقادات در اکثر فصل‌ها به (جز فصل هشتم نظریه مبادله) از ذکر مفاهیم کلیدی و در تمام فصول از توضیحات تکمیلی به عنوان یادداشت‌ها، پرسش و تمرین استفاده شده، همچنین از نمودار و جدول ... در حد قابل قبولی برای یک کتاب نظری استفاده شده است.

با توجه به کمبود کتاب‌های مناسب در این زمینه در زمان نخستین چاپ کتاب جامعیت این اثر بسیار بیشتر از آنچه اینک به نظر می‌رسد جلوه‌گر می‌شد، در وضع فعلی مباحث بسیار زیادی در حوزه ادبیات نظریه‌ها و مکاتب جامعه‌شناسی مطرح است که در برخی کتب مشابه مانند: آثار ریتزر، یان کرایب، کوزر و دیگران دیده می‌شود که این اثر فاقد آنهاست. لیکن به طور کل در

۱۳۷ نظریه‌های جامعه‌شناسی

مقایسه با اهداف درس، در حدود ۶۰ تا ۷۰٪ پوشش ایجاد می‌کند، به‌خصوص در دوره‌های کارشناسی تا تحصیلات تکمیلی.

به لحاظ محتوایی برخی نظریه‌ها و مکاتب جامعه‌شناسی را پوشش نمی‌دهد، مانند: مباحث مرتبط با دیدگاه‌های تأویلی، تفهیمی، تفسیری، مارکسیستی و نئومارکسیستی، انتقادی، رادیکال، فمینیستی، دیدگاه تلفیقی و جامعه‌شناسی خلاق.

در حدود ۸۰ تا ۹۰٪ مطالب اثر با سرفصل درس «نظریه‌های جامعه‌شناسی (۲)» منطبق است. برخی موارد، مانند: بررسی مکتب جغرافیایی، ماده‌گرایی تاریخی، مکتب فرانکفورت و نقد این کاتب از دیدگاه اسلام و نقد کلی بر نظریه‌های مختلف جامعه‌شناسی در سرفصل آمده که کتاب به آنها نپرداخته است. همچنین مواردی در کتاب وجود دارد که در سرفصل نیست، مانند: کنش متقابل نمادی، پدیدارشناسی و روش‌شناسی مردمی.

در مجموع، علی‌رغم وجود برخی جنبه‌های مثبت آموزشی در تدوین کتاب برای تدریس روند آسان و سریعی ندارد و مدرس باید جزء به جزء و به دقت تشریح کرده و با منابع دیگر تکمیل و برای تفهیم مطالب و پوشش بیشتر به نظریه‌ها، از منابع دیگر استفاده شود.

در کتاب داده‌ها و اطلاعات آماری یا گزارش امور واقع که روزآمدی آنها قابل ارزیابی باشد، همچون: متن‌های پژوهشی و گزارش‌های آماری، توصیفی و تحلیلی وجود ندارد. اما در خصوص مباحث مطرح در حوزه نظریه‌های جامعه‌شناسی در مقایسه با متون غیرفارسی، هم در زمان انتشار اولیه و هم در حال حاضر، تأخیرهای عمده و مشهودی نسبت به مباحث و تحلیل‌های روز در آن دیده می‌شود. هر چند، در زمان خود، در مقایسه با منابع فارسی، ارزش قابل توجهی داشته است و در مواردی مانند: مکتب پدیدارشناسی، روش‌شناسی مردمی و مبادله کتاب تازه و روزآمد جلوه می‌کند.

نوآوری‌های کلی و چشم‌گیر چندانی مشاهده نمی‌شود. مگر در ترتیب مطالب فصول یا توجه به برخی مباحث، مانند: مفاهیم در فصل کلیات، تطورگرایی با چینش و مطالب خاص آن، برخی قسمت‌های فصل ساخت‌گرایی و

کارکردگرایی و توجه به چند مکتب کمتر مطرح در زمان نخستین انتشار در انتهای کتاب.

ساختار کلی کتاب تا حد زیادی منطقی و منظم است به جز اینکه فصل مربوط به مکتب مبادله بعد از مکتب پدیدارشناسی و قبل از روش‌شناسی مردمی آمده است. بهتر بود پس از تشریح مکتب پدیدارشناسی از مکتب روش‌شناسی مردمی که با آن ارتباط بسیار نزدیک دارد و به نحوی صورت ملموس‌تر و اجرایی‌تر پدیدارشناسی را به نمایش می‌گذارد، یاد می‌شد و سپس به مکتب مبادله که به تعبیر جورج ریتزر در نمونه رفتار اجتماعی جای می‌گیرد، تجزیه و تحلیل می‌شد.

به علاوه، کتاب ضمن داشتن مطالبی ارزنده دربارهٔ مباحث مهمی از نظریه‌های جامعه‌شناختی، فاقد فصول و بخش‌های با اهمیتی از نظریه‌ها و مکاتب قدیم و جدید جامعه‌شناختی است، مانند: مباحث مرتبط با مکتب فرانکفورت، انتقادی، پس‌ساختارگرایی، فمینیسم، جامعه‌شناسی وجودی و خلاق، تضادگرایی کارکردی یا کارکردگرایی ستیز، مکتب تفهیمی و تفسیری و مباحث مرتبط با دیدگاه‌های تلفیقی در حوزهٔ نظریه‌پردازی جامعه‌شناختی.

سازمان مطالب هر فصل نیز کم و بیش از یک منطق کلی پیروی می‌کند. هر فصل به چند بخش عمده تقسیم می‌شود. در بخش اول، مفاهیم، نظریه‌ها و اصول هر مکتب و در بخش‌های دیگر، معرفی آثار و آرای صاحب‌نظران بنام آن مکتب مطرح شده است. در پایان هر فصل «مفاهیم کلیدی»، «پرسش‌ها»، «یادداشت‌ها» و «فهرست منابع برای مطالعهٔ بیشتر» ارائه شده است. در مواردی بخش‌هایی به‌عنوان نقد و نتیجه‌گیری در انتهای فصل دیده می‌شود که به ارزش مباحث فصول مزبور می‌افزاید. مانند فصول دوم، سوم، پنجم، ششم و هشتم و در پایان کتاب واژه‌نامهٔ انگلیسی به فارسی آمده است. از منابع در دسترس محقق، به ظاهر به طور نسبتاً کامل و مناسبی استفاده شده است. هر چند، بدون شک، به‌خصوص در زبان‌های لاتین، منابع بسیار بیشتر از آنچه این کتاب بدانها ارجاع داده است، وجود دارد. چنین به نظر می‌رسد که در فصل‌های ششم (کنش متقابل نمادی)، هفتم (پدیدارشناسی) و هشتم (مبادله)، که در زمان خود جزو مباحث جدیدتری بودند، بیش از فصول اولیه از منابع اصلی استفاده شده است.

نظریه‌های جامعه‌شناسی ۱۳۹

مطالب سطر آخر صفحه ۳۸۳ تا قیل از تیتیر «هومنز و نظریه مبادله» در صفحه ۳۸۴؛ پاراگراف آخر صفحه ۲۷۸؛ مطالب زیر تیتیر مسئله جسم و روان در صفحه ۲۷۷، احتمالاً از کتاب اسکیدمور اخذ شده اما ارجاعی به آن داده نشده است.

کتاب از منابع در دسترس یک مؤلف ایرانی با انواع محدودیت‌های خاص آن، از حدود ۱۵ سال پیش فراهم شده است و از این حیث نه به لحاظ کمیت و کیفیت منابع و نه به لحاظ ارجاع‌دهی و استناد در سطح بسیار مطلوب قرار ندارد.

رویکرد محقق خصلت آکادمیک دارد. همواره بیان مطالب و دیدگاه‌های نظری مختلف با انتقادی مختصر نسبت به جنبه‌های مثبت و منفی آنها در کتاب مطرح است، بدون آنکه به طور مشهودی جهت‌گیری فلسفی، اخلاقی، اجتماعی خاصی در آن به نظر آید.

در کتاب مطلب خاص، آشکار یا پنهان مهمی در خصوص فرهنگ و ارزش‌های اسلامی و مسایل مربوط به نظام جمهوری اسلامی ایران دیده نمی‌شود و از این حیث خصلت بی‌طرفانه‌ای دارد. هر چند، خود مؤلف دیدگاه همراه و همسویی را، به‌خصوص در گذشته، از خود نشان داده است و در مواردی، از جمله در این کتاب، در مبحث تطورگرایی به پیشینه اندیشه‌ها و متفکران اجتماعی مسلمان مانند ابن‌خلدون پرداخته است. اما در خصوص فرهنگ و ارزش‌های اسلامی و مسایل مربوط به نظام جمهوری اسلامی ایران، همان‌طور که انتظار می‌رود مؤلف کتاب بی‌طرف و ساکت است. به عبارت دیگر، کتاب سوگیری منفی و معارض ندارد که ممکن بود همانند برخی کتب دیگر مانند کتاب نظریه‌های جامعه‌شناسی نوشته عبدالمعبود انصاری و حسین ادیبی با جهت‌گیری مارکسیستی و معارض توأم باشد.

این اثر در حوزه مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی نگاشته شده است که خصلت علمی دارد و به خودی خود ابعاد مخرب سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ندارد. می‌توان در نحوه به کارگیری و استفاده از دانش نظری فراهم آمده در جامعه‌شناسی، از جمله از طریق این کتاب، بر حسب نظام ارزشی خود، رویه‌های

سازنده یا مربی را پیش گرفت که البته این امر فراتر از مباحث و جهت‌گیری این کتاب می‌باشد.

در مقایسه با دو چاپ نخست (۱۳۶۹) و نهم (۱۳۸۲) تغییرات محتوایی دیده نمی‌شود. فقط برخی اصلاحات و تغییرات شکلی (که البته ۱۰۰٪ نیست) در چاپ نهم دیده می‌شود.

پیشنهادهای

هر چند کتاب از نثری نسبتاً روان برخوردار است، اما به اندازه کافی رسا، منسجم و حاوی اندیشه‌های تحلیلی، پیوندبخش و انتقادی مؤلف نیست و بیشتر ساختاری ترکیب شده از یادداشت‌های کنار هم قرار گرفته دارد که هنوز نیاز به توضیح و تحلیل بیشتر دارند.

کتاب به شکل فعلی حاوی بخشی از نظریه‌ها و مکاتب کلاسیک میانی و جدید جامعه‌شناسی نیست که بهتر است در تجدید چاپ‌های بعدی علاوه بر ویراستاری ادبی و تخصصی، فصل‌های جدیدی به آن افزوده شود یا به عنوان جلد دوم، از نظریه‌ها و مکاتب جامعه‌شناسی‌ای که به آنها پرداخته است، بحث نماید.

نوسازی عبارت‌ها، معادل‌گذاری‌ها، ایجاد پیوند روشن‌تر و رساتر میان بخش‌های مختلف مطالب، تقویت منابع و مراجع کتاب، اصلاح اشتباهات حروف نگاری یا چاپی، هنوز هم در متن مشاهده می‌شود، در یک تجدیدنظر اساسی برای کتاب لازم و برای خوانندگان مطمئناً مفید خواهد بود. در غیر این صورت، این اثر، همچون سال‌های اخیر، در پرتو منابع جامع‌تر، روان‌تر و رساتر تألیف یا ترجمه شده در حوزه نظریه‌های جامعه‌شناسی به حاشیه رانده شده و اقبال عمومی را، حتی در زمینه کنکور کارشناسی ارشد، بیشتر از پیش از دست می‌دهد و رفته رفته به عنوان دومین کتب عرضه شده نظریه‌های جامعه‌شناسی، پس از اثر ادیبی و انصاری، ارزش تاریخی پیدا کرده و حداکثر به عنوان منبع فرعی یا مکمل استفاده می‌شود.

بی‌تردید، این کتاب در وضعیت کنونی از زمان و نیازها عقب‌تر است و این عقب‌ماندگی علی‌رغم ارزش پیشین آن، روز به روز بیشتر خواهد شد. به هر حال، تدوین و ارائه این کتاب پس از حدود ۱۱ سال از انتشار کتاب نظریه‌های جامعه‌شناسی دکتر ادیبی و انصاری، کار ارزشمند و قابل تحسینی از سوی استاد توسلی بوده است که در شکلی

نظریه‌های جامعه‌شناسی ۱۴۱

جامع‌تر و با رویکردی علمی‌تر و کمترجانبدارانه نسبت به کتاب اولیه به علاقه‌مندان عرضه شد و ماندگاری آن در وضع فعلی، گذشته از بحث کنکور، به نوسازی این کتاب بستگی خواهد داشت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

